

Duurzaamheid en de Wereldraad van Kerken

Binnen de geledingen van de Wereldraad van Kerken heeft zich een felle discussie afgespeeld rond het begrip 'duurzaamheid'. Een belangrijke vraag was hoe duurzaamheid zich moet verhouden tot andere concepten zoals 'verantwoordelijke samenleving', 'rechtvaardigheid', 'participatie', 'vrede' en 'heelheid van de schepping'. Maar deze min of meer conceptuele discussie was onlosmakelijk verbonden met strategische keuzes. Ligt het primaat bij de reflectie of de actie? Hoe om te gaan met spanningen tussen de begrippen rechtvaardigheid, duurzaamheid en participatie?

Boekarest 1974: duurzame samenleving

Tijdens de conferentie 'Wetenschap en Technologie' te Boekarest in het jaar 1974 kwam het concept van een *duurzame samenleving* voor het eerst ter sprake. Het was mede te danken aan gerenommeerde gastsprekers als J. Randers (Club van Rome) en E.F. Schumacher (pleitbezorger van kleinschaligheid) dat de ecologische grenzen aan de welvaartsgroei verbonden werden met de vragen van wetenschap en technologie. Harry de Lange (1975) vatte destijds de duurzame samenleving samen in 'een samenleving die kan voortbestaan zonder haar eigen hulpbronnen te vernietigen of uit te putten'. Gegeven de context was het legitiem om deze invulling van duurzaamheid primair te verbinden met de destijds verwachte schaarste aan natuurlijke hulpbronnen en de groeiende vervuiling van lucht, water en bodem. In het verslag van de conferentie (*Church and Society* 1974) koos men voor een vele bredere benadering: ieder individu in een duurzame samenleving dient zeker te zijn dat zijn of haar kwaliteit van leven niet zal verslechteren. Ecologische duurzaamheid is daarmee geen doel in zichzelf, maar een middel met het oog op de kwaliteit van leven van ieder mens. In de verdere toelichting op de kwaliteit van leven, verschijnen begrippen als 'recht op een betekenisvol leven', 'persoonlijke groei', 'participatie', 'verantwoordelijkheid', 'basisbehoeften', 'gemeenschappen' en 'vrijheid'. Het concept van een duurzame samenleving leek zo alles te omvatten van het menselijk leven waardevol maakt.

Boston 1979: geloof, wetenschap en toekomst

Het gesprek over een duurzame samenleving kreeg in 1979 een vervolg tijdens de conferentie 'Geloof, Wetenschap en Toekomst' te Boston. Shinn (1979) en Abrecht (1980) bieden een goed overzicht van de discussies, zowel plenair als in de werkgroepen. Deze conferentie paste binnen de zoektocht naar de mogelijkheden tot een rechtvaardige, participatieve en duurzame samenleving. Sinds 1974 zijn naast de waarde van duurzaamheid twee andere waarden (rechtvaardigheid en participatie) toegevoegd. Ik kom daar later op terug.

De milieu-econoom Herman Daly zette de toon van de conferentie. Hij veronderstelde dat de mensheid een begrensde bio-fysiek budget ter beschikking heeft. De uitdaging is om binnen dat budget te blijven. Hij was zich welbewust van het feit dat dat budget niet eenvoudig te berekenen is, maar dat er grenzen aan materiële productie en consumptie zijn, stond voor hem buiten kijf. In Nederland zijn Hans Opschoor, Harry de Lange en Bob Goudzwaard qua denken verwant aan Herman Daly. Allen plaatsen de vraag naar wat 'genoeg' is binnen de bredere vraag naar de kwaliteit van leven.

De Indiase econoom C.T. Kurien was in Boston de opponent van Daly. Kurien onderkende het probleem van permanent groeiend economisch subsysteem binnen een gesloten mondiaal ecosysteem. Zijn eerste punt was dat de groeiende zorg voor de mogelijkheden van ongeboren toekomstige generaties, ten koste zou gaan van de solidariteit met de armen die nu leven. Een rechtvaardige, participatieve en duurzame samenleving zou volgens Kurien niet dichterbij komen door betogen en berekeningen van theologen, filosofen, economen en technologen. Het ging volgens Kurien – dat is zijn tweede punt - om een effectieve participatie van alle betrokkenen bij de strijd voor sociale verandering.

Deze strategische discussie keerde echter nauwelijks terug in de werkgroepen. Voor het begrip duurzaamheid verwees men aanvankelijk naar een in 1978 gehouden consultatie te Zürich over *Politieke economie, ethiek en theologie* (Arruda 1980). In Zürich was het begrip duurzaamheid echter weer versmald tot de verhouding tussen mensen en hun natuurlijke hulpbronnen. Dit was ook mogelijk, omdat andere aspecten van de duurzame samenleving min of meer gedekt werden door de begrippen rechtvaardigheid en participatie. De centrale vraag tijdens één van de werkgroepen in Boston was hoe we om dienen te gaan met de natuurlijke omgeving om het leven in stand te houden. Hierbij sprak men ook over de integriteit van de natuur, niet uitsluitend omwille van menselijke belangen maar ook omwille van de natuur zelve. Eén van de werkgroepen was bedoeld om alle lijnen bijeen te brengen in enkele samenvattende aanbevelingen: *Naar een nieuwe christelijke sociale ethiek en een nieuw sociaal beleid voor de kerken*. Een duurzame samenleving is – volgens de aanbevelingen – een samenleving waar de mensen met elkaar en in relatie tot de natuurlijke omgeving leven op een wijze die leidt tot voortgaand leven in plaats van tot vernietiging van leven. De mensheid werd daarbij gezien als een onderdeel van het ecosysteem. Het concept *Naar een rechtvaardige, duurzame en participatieve samenleving* zou voortaan als ijkpunt ter beoordeling van alle bestaande samenlevingen en als oriëntatie voor de te bewerkstelligen veranderingen moeten dienen. Binnen dit brede concept beperkte het begrip duurzaamheid zich tot de wijze waarop mensen omgaan met hun natuurlijke omgeving.

Het begrip ‘duurzame samenleving’ lijkt in 1974 zijn intrede te hebben gedaan in het oecumenisch taalgebruik. Men betrok het begrip duurzaamheid op samenleving als geheel en verbond het de notie van kwaliteit van leven. In het vervolg versmalde de betekenis tot ecologische duurzaamheid, dus tot de verhouding tussen mensen en de beschikbare en schaarse natuurlijke hulpbronnen. De andere aspecten van brede duurzaamheid werden als het ware gedekt door de begrippen rechtvaardigheid en participatie. De discussies over de prioriteiten (smalle duurzaamheid versus rechtvaardigheid & participatie) en die over de oecumenische methode (deelnemen aan actie versus vrijplaats voor beraad) bleven min of meer hangen, althans in Boston.

De bredere context

Deze betrekkelijk korte episode in de oecumenische bezinning op duurzaamheid speelde zich af rond twee conferenties (Boekarest en Boston) en één consultatie (Zürich). Ze kan pas goed geduid worden als we daarbij ook de wat bredere context betrekken.

Ten eerste wil ik constateren dat de bezinning op duurzaamheid ingebed was in een bezinning op wetenschap en technologie. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw heerste in de kringen van de Wereldraad van Kerken de overtuiging dat wetenschap en technologie konden dienen als middelen om ontwikkeling te bewerkstelligen. Tijdens de grote conferentie over Kerk en Samenleving (1966) en de Vierde Assemblee te Uppsala¹ (1968) ontstond een meer kritische houding. Wetenschap en technologie kwamen in die tijd ook in beeld als belemmerende factoren om tot de gewenste sociale en economische hervormingen te komen. Ontwikkeling werd gekarakteriseerd als een westers geïnspireerd concept; de term bevrijding kreeg in toenemende mate de voorkeur. In de jaren die volgden, probeerden de kerken in concrete situatie in woord en daad solidair te zijn met lijdende en strijdende mensen. Deze keuze klinkt ook door in de destijds geuite wens om 'kerk van de armen' te zijn. De bezinning op duurzaamheid sloot zeker aan bij de toen opkomende kritische houding tegenover wetenschap & technologie en tegenover de dominante westerse visie op de samenleving. Maar die bezinning was niet geënt op een directe deelname aan het leven van de armsten. Kurien sprak zeer nadrukkelijk de vrees uit dat de solidariteit met toekomstige generaties zou afleiden van de solidariteit met mensen die nu leven.

Ten tweede vond de bezinning op duurzaamheid plaats binnen een periode dat de Wereldraad van Kerken op zoek was naar omvattende visie op de samenleving. Bij zijn oprichting had men gekozen voor het concept van een verantwoordelijke samenleving²: Een verantwoordelijke samenleving is een samenleving waar vrijheid de vrijheid is van mensen die hun verantwoordelijkheid voor gerechtigheid en de publieke zaak erkennen en waar de mensen die politieke of economische macht bezitten zich verantwoorden tegenover God en tegenover mensen van wie de welvaart geraakt wordt door de wijze waarop zij hun macht uitoefenen. Het concept van een duurzame samenleving (Boekarest 1974) is te zien als een nadere invulling of uitwerking van de verantwoordelijke samenleving. Tijdens de Vijfde Assemblee te Nairobi (1975) koos men voor een 'rechtvaardige en duurzame samenleving'. Hiermee kwam de Wereldraad van Kerken tegemoet aan de vrees dat het 'grenzen aan de groei' debat ten koste zou gaan van de concrete inzet voor bevrijding en armoedebestrijding. Twee jaar later besloot het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken om te kiezen voor het concept van een rechtvaardige, participatieve en duurzame samenleving. Een adviescommissie kreeg de opdracht om dit concept te vertalen in een programma. Uit het advies van deze commissie (1979) komt naar voren dat de commissie in navolging van de conferentie van Boekarest (1974) een poging deed om duurzaamheid als overkoepelend of dragend begrip te hanteren. Duurzaamheid geldt niet alleen als waarde in de relatie tussen mensen en hun natuurlijke omgeving, maar ook voor het sociale en economische leven. Hoewel het advies nog voor de conferentie van Boston (1979) is uitgebracht, heeft het daar geen rol gespeeld. Tijdens de Zesde Assemblee te Vancouver

---

¹ De Wereldraad van Kerken houdt eens per zeven jaar een Assemblee waarin de lidkerken het lopende werk bespreken en de lijnen naar de toekomst uitzetten.

² Greetje Witte-Rang (2008) geeft in haar dissertatie een goed inzicht in het gebruik en misbruik van het concept van een verantwoordelijke samenleving: *Geen recht de moed te verliezen. Leven en werken van dr. H.M. de Lange (1919 – 2001)*.

(1983) komt het advies ook niet meer ter sprake. Vancouver³ legde de basis voor een nieuw programma (conciliair proces) en een nieuw concept (Gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping). Duurzaamheid lijkt daarmee weer na slechts 5 jaar uit beeld verdwenen te zijn⁴.

Ten derde is het interessant om te zien wie de adressanten zijn van de drie achtereenvolgende concepten. De verantwoordelijke samenleving lijkt primair een appèl te zijn op de mensen die een politieke, wetenschappelijke of economische machtspositie innemen. Het zoeken naar een rechtvaardige, participatieve en duurzame samenleving past veel meer bij de directe betrokkenheid bij bevrijding van onderop. De drieslag functioneert als een richtingwijzer voor concrete acties. Het laatste concept speelt zich toch vooral in een theologische en kerkelijke context af. De vragen rond spiritualiteit, zingeving en theologische pluraliteit krijgen een plaats, naast de meer klassieke politieke, sociale en economische vragen. De (externe) adressant is echter niet meer zo helder.

Terugkeer van duurzaamheid

Toen de Wereldraad van Kerken het begrip *duurzaamheid* had vervangen door de theologische begrip *Heelheid van de Schepping*, deed het begrip duurzaamheid zijn intrede in de internationale politiek. De commissie Brundtland (1987) koos nadrukkelijk voor duurzame ontwikkeling als leidraad voor beleid. Dit advies werkte ook door in achtereenvolgende VN conferenties en het daarbij behorende vocabulair op internationaal en nationaal niveau. Mede daardoor maakte het begrip duurzaamheid in de jaren negentig van de 20ste eeuw ook weer een *come back* in de oecumene⁵.

Voorheen sprak de Wereldraad van Kerken over een duurzame samenleving. Nu kiest men ook voor duurzame ontwikkeling, duurzame groei en duurzame gemeenschappen als – al of niet te bekritisieren – concepten. Het bijvoegelijk naamwoord ‘duurzame’ krijgt nu bijna per definitie een smalle (ecologische) betekenis, dus het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Men neemt impliciet afstand van eerdere pogingen om duurzaamheid als dragend of omvattend concept neer te zetten. Deze smalle invulling vereenvoudigde ook de koppeling met het begrippen als bio-fysiek budget (Herman Daly) en milieugebruiksruimte (Hans Opschoor).

Het voert te ver om in detail in te gaan op de verschillende documenten die tussen 1992 en 1995 in de oecumene over duurzaamheid zijn verschenen. Maar enkele punten verdienen wel aandacht.

Het eerste punt is dat ecologische duurzaamheid altijd geplaats wordt binnen de context van politieke, economische en sociaal-culturele processen. Het streven naar ecologische duurzaamheid veronderstelt per definitie ingrijpende veranderingen in deze

---

³ Het verslag van de Assemblée (Gill 1983) ruimt overigens geen prominente plaats in voor het conciliair proces voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. Het is één van de acht prioriteiten.

⁴ Het verslag van de Assemblée te Canberra (Kinnamon 1991) gebruikt het woord duurzaamheid overigens wel weer een enkele maal.

⁵ Zie Granberg-Michaelson (1992), *Ecumenical Institute* (1993) en *European Ecumenical Commission on Church and Society* (1994)

processen. Daarmee is ook gezegd dat ecologische duurzaamheid niet uitsluitend een kwestie is van technologische ingrepen. Het gaat in de documenten van de oecumene daarom ook altijd om de vraag naar wat kwaliteit van leven is, dus om de vraag naar de achterliggende waarden en dus ook om cultuurkritiek⁶.

Het tweede punt is dat ecologische duurzaamheid als waarde niet absoluut gesteld mag worden. In de weerbarstige praktijk van alle dag gaat het om een afweging van verschillende waarden. Een maatregel die bijdraagt aan ecologische duurzaamheid kan wel eens funest zijn voor rechtvaardigheid of voor participatie. Bovendien gaat het in relatie tot toekomstige ontwikkelingen om een spreken in termen van waarschijnlijkheid, onzekerheid en risico's (EECCS 1994). Omdat de oecumene geen *one issue* beweging kan of wil zijn, staat ze altijd voor lastige afwegingen⁷.

Het derde punt betreft het zoeken naar een verbinding tussen spiritualiteit, persoonlijke piëteit en sacramenten enerzijds en profetisch getuigenis en praktische actie anderzijds. Granberg-Michaelson (1992) en David Hallman (1994) zijn nauw verbonden met deze zoektocht naar eigentijdse verbindingen⁸. Ze proberen te laveren tussen enerzijds een kerk die zich verliest in sociale actie en anderzijds een kerk die opgaat in ongegronde spiritualiteit of in liturgische pracht en praal. Ze geven niet alleen blijk van interesse in eigen bijdrage van kerk en oecumene aan de voortgaande bezinning op een duurzame samenleving, ze pleiten ook voor een open dialoog met andere religieuze en levensbeschouwelijke tradities als bijdrage aan de een duurzame samenleving.

Tenslotte zie ik in deze vernieuwde aandacht voor het begrip duurzaamheid, ook een nieuwe samentrekking opkomen: duurzame gemeenschappen. Deze gemeenschappen vormen de plaatsen waar de dilemma's onder ogen gezien worden, waar mensen komen tot praktische keuzen in het persoonlijke en politieke leven, waar ruimte is voor gegronde spiritualiteit. Tegelijkertijd markeert de overgang van *duurzame samenleving* naar *duurzame gemeenschap* ook het einde van de pretentie om een dragende visie op de samenleving te formuleren en uit te dragen.

---

⁶ Deze bredere benadering is ook herkenbaar in het veel later verschenen boek van Koo van der Wal en Bob Goudzwaard (red.): *Van Grenzen weten. Aanzetten tot een nieuw denken over duurzaamheid* (2006)

⁷ Menno R. Kamminga (2000) heeft later deze spanningen beschreven in zijn boek *Onderweg naar overvloed. Naar een oecumenische visie op ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking*.

⁸ Christiaan Hogenhuis heeft later ook bijgedragen aan deze discussie, zie de door hem en Chris Elzinga geredigeerde bundel *Grond on onze voeten. Duurzame welvaart, christelijke spiritualiteit en intimiteit met de natuur* (2000) en *Leven alsof het niet óp kan. Over welvaart, kwaliteit van leven en duurzaamheid* (2006).

Literatuur

- Abrecht, P., *Faith and Science in an Unjust World, Report of the World Council of Churches' Conference on Faith, Science and the Future (1979)*, Volume 2, Reports and Recommendations, WCC, Geneve 1980
- Arruda, M., *Ecumenism and a New World Order: The Failure of the 1970 's and the Challenges of the 1980's*, WCC/CCPD/AGEM, Geneve 1980
- Best, T., *Vancouver to Canberra, 1983 - 1990*, Report of the Central Committee to the Seventh Assembly of the World Council of Churches, WCC, Geneve 1990
- Church and Society, *Science and technology for human development; the ambiguous future and the christian hope*, Report 1974 World conference in Bucharest, Romania, Anticipation no. 19, November 1974
- Daly, H.E., & J.B. Cobb jr, *For the Common Good, Redirecting the Economy towards Community, the Environment and a Sustainable Future*, London 1990/1994 (updated and expanded)
- The Ecumenical Institute, *Sustainable Growth - A Contradiction in Terms? Economy, Ecology and Ethics after the Earth Summit*, Geneve 1993
- EECCS, *The Dominant Economic Model and Sustainable Development: Are they Compatible?* Preparatory Paper for the EECCS Consultation in the Protestant Academy, Arnoldshain 28-30 October 1994, Brussel 1994
- Gill, D., (ed.), *Gathered for Life, Official Report VI Assembly World Council of Churches*, Vancouver 1983, Geneve 1983
- Granberg-Michaelson, W., *Redeeming the creation, the Rio Earth Summit: Challenges for the Churches*, Geneve 1992
- Granberg-Michaelson, W., An Ethics of Sustainability, in *The Ecumenical Review*, XLII (1991) 1, 120 - 130
- Hallman, David G., *Ecotheology. Voices from the South and the North*, WCC publications, Geneve 1994
- Hoedemaker, B., A. Houtepen en T. Witvliet, *Oecumene als leerproces, Inleiding in de oecumenica*, IIMO, Utrecht/Leiden 1993
- Jeurissen, R., *Gods kinderen en de machten. Het Vaticaan en de Wereldraad van Kerken over internationale economische verhoudingen, ontwikkeling en bevrijding, 1965-1985*, IIMO, Utrecht & Leiden 1986
- Kinnamon, M., *Signs of the Spirit, Official Report seventh assembly*, WCC, Geneve 1991
- Lange, H.M. de, *Werkelijkheid en hoop*, Baarn 1975
- Lossky, N., (ed.), *Dictionary of the Ecumenical Movement*, WCC, Geneve 1991
- Opschoor, J.B., *Duurzaamheid en verandering: ecologische inpasbaarheid van economische ontwikkeling*, Amsterdam 1987
- Paton, D.M., (ed.), *Breaking Barriers*, Nairobi 1975, Londen/Grand Rapids 1976
- Shinn, R.L., (ed.), *Faith and Science in an Unjust World, Report of the World Council of Churches' Conference on Faith, Science and the Future (1979)*, Volume 1: Plenary Presentations, Geneve 1980
- WCC (World Council of Churches, Central Committee), *Report of the Advisory Committee on "The Search for a Just, Participatory and Sustainable Society"*, Geneve 1979 (gepubliceerd in Koson Srisang (ed.), *Perspectives on Political Ethics. An ecumenical enquiry*, Geneve 1983)
- WCC (World Council of Churches), *Nairobi to Vancouver, 1975-1983*, Report of the Central Committee to the Sixth Assembly of the World Council of Churches, Geneve 1983
- WCC (World Council of Churches), *Christian Faith and the World Economy Today, A study document from the World Council of Churches*, Geneve 1992